

ale problém nezmizel. V encyklice papeže Pavla VI. *Humanae vitae* z roku 1968 byl vyložen rozhodný postoj církve k ochraně proti početí a bylo doporučeno regulovat porodnost jinými prostředky, které nejsou v rozporu s „křesťanskou morálkou“. Avšak i v tomto směru bylo nyní dosaženo určitého pokroku a interrupce je v některých případech povolována.

*

V Itálii existuje hluboká propast mezi ústavně právním postavením ženy, které předpokládá rovnoprávnost v hospodářském a společenském životě, a praxí. Základní příčinou faktické nerovnoprávnosti a diskriminace žen je politika velkého kapitálu, posílená vlivem katolické církve, která navazuje na reakční tradice minulosti. Ženská pracovní síla je nejvykořisťovanější služkou italské společnosti, má nízkou kvalifikaci, většinou nízkou kulturní úroveň a politické uvědomění. Italská komunistická strana vychází z programu demokratizace země a považuje řešení ženské otázky ve všech jejích dimenzích za jeden z rozhodujících prvků své politiky. Staví se do čela demokratických sil a podporuje prosazování pokrokového zákonodárství a jeho uvádění v život. Její vliv na široké masy žen také postupně vzrůstá, i když je nutno vidět — jak na to často ukazují představitelé Italské komunistické strany — že jde o postupný proces, ve kterém se ženy jen pomalu zbavují tisíciletých přetřeků, umocněných bezprostředním vlivem Vatikánu.

Kniha sovětské autorky E. P. Blinové je poučná. Na základě mnoha faktů, konkrétních rozborů, srovnání zákonných ustanovení a skutečností ukazuje moderní kapitalistickou společnost v její nezkraslené podobě. Chudoba, útlak, zaostalost, nevědomost více než poloviny italského národa — žen — jsou výsledkem kapitalistických výrobních vztahů, které záměrně drží v porobě mocnou sílu, jakou představují italské ženy.

Jaroslava Bauerová

A. K. Uledov: Struktura obščestvennogo soznanija. Teoretiko-sociologičeskoje issledovanije (Struktura společenského vědomí)

Moskva, Mysl 1968. 324 s.

Svou knihou *Struktura obščestvennogo soznanija* rozšířil autor řadu badatelů, které zaujala stále živá problematika společenského vědomí a jeho struktury, neboť — jak autor v závěru své knihy poznamenává — „problém struktury společenského vědomí nemůže být nikdy vyřešen s konečnou platností, protože duchovní život společnosti je v neustálé změně a vývoji. Jeho plodné řešení bude záležet především na vědeckém zdůvodnění metodologických principů vědecké analýzy vědomí, jednoho z nejsložitějších jevů společenského života.“

Uledov upozorňuje na aktuálnost problému struktury společenského vědomí zvláště v socialistické společnosti, neboť — jak pozname-

nává — její řízení se neobejde bez znalosti zákonitých vztahů společenského vědomí a společenského bytí, a tudíž bez znalosti podstatných vzájemných vztahů strukturálních prvků vědomí, konkrétního stavu společenského vědomí.

Uvádí tradiční pojetí struktury společenského vědomí jako souhrnu ideologických forem, ale zároveň připomíná, že toto pojetí již neodpovídá poznatkům současné vědy o jevech duchovního života společnosti. Konfrontuje obě zásadně různá pojetí, ukazuje, jak se s touto problematikou vyrovnávali četní badatelé v socialistických zemích. Zvláště je třeba vyzvednout, že se sám snaží o vlastní tvůrčí přístup k této problematice a — jak ostatně napovídá již podtitul knihy „Teoretiko-sociologičeskoje issledovanije“ — všímá si zejména *sociologického aspektu* zkoumané problematiky.

Zdůrazňuje, že strukturu společenského vědomí lze odhalit pouze pomocí analýzy systému společenských vztahů a potřeb, jež v důsledku těchto vztahů vznikly. A protože se společenské vztahy v různých historických dobách mění, mění se i struktura společenského vědomí. Upozorňuje, že při analýze společenského vědomí dochází u některých autorů k nesprávnému zužování jeho obsahu, a sám se snaží o to, aby ukázal předkládanou problematiku v celé šíři, seznámil s výsledkem zkoumání jiných autorů v této oblasti a teprve pak přistoupil k samostatnému řešení. Právě tato samostatnost, tvůrčí přístup a originalita jeho řešení je hlavním přínosem práce. Především objasňuje, v čem spočívají *metodologické principy zkoumání struktury společenského vědomí*. Ukazuje princip různorodosti aspektů při odhalování struktury společenského vědomí a zároveň chce postihnout strukturu vědomí v jejím sociologickém aspektu. Je přesvědčen, že právě tento aspekt dává možnost hlouběji proniknout do složitě struktury společenského vědomí a ukázat jeho aktivní úlohu v životě společnosti.

Jednotlivé kapitoly knihy jsou věnovány *metodologii zkoumání společenského vědomí a jeho struktury, analýze druhů, sfér, typů, stavů a vzájemných vztahů společenského vědomí*.

Za důležitý metodologický princip zkoumání pokládá Uledov zkoumání z mnoha hledisek. Proto zdůrazňuje, že je nutno gnoseologickou analýzu doplnit analýzou sociologickou, což ostatně — jak sám podotýká — není požadavek nový, neboť již Durkheim si uvědomoval jeho důležitost, ovšem „nedokázal organicky spojit sociologickou analýzu s analýzou gnoseologickou, protože se pokoušel vyřešit tento úkol z pozic idealismu“. Autor správně ukazuje, že toto spojení je vlastní teprve marxismu. Nutnost využití gnoseologického a sociologického aspektu při zkoumání společenského vědomí vidí Uledov v samé podstatě marxistické filosofie, která představuje jednotu dialektického a historického materialismu.

Autor se dále zabývá specifičností jednotlivých hledisek zkoumání, upozorňuje na nedostatečné využívání sociologického aspektu,

což se podle něho projevuje v podceňování konkrétně historického přístupu k analýze struktury společenského vědomí. Tento přístup spočívá v tom, že „se zaměříme na analýzu vědomí dané společnosti s příslušnou materiální a duchovní produkcí a sociální strukturou“. Struktura společenského vědomí je závislá na způsobech činnosti lidí a na jejich společenských vztazích.

V souvislosti s analýzou společenských vztahů ukazuje autor na vědeckou neudržitelnost strukturně funkcionální analýzy buržoazní sociologie, která je neschopná vydělit podstatné vazby a vztahy mezi společenskými jevy a ignoruje výrobní vztahy jako hlavní a určující všechny ostatní vztahy. Uvádí, že se společenské vědomí objektivizuje ve společenských vztazích a závislost struktury společenského vědomí na „společenských vztazích se projevuje prostřednictvím zájmů lidí, neboť vztahy mezi lidmi jsou vztahy zájmů, a tudíž všechny sociální vztahy se projevují jako vztahy zájmů. Konstatuje, že otázka struktury společenských vztahů nebyla ještě v sociologické literatuře vědecky zpracována. Avšak základní teze zdůvodňující dialekticko-materialistický přístup k analýze systému společenských vztahů jsou dány již v dílech klasiků marxismu-leninismu, kde se společenské vztahy dělí na vztahy lidí k přírodě a na vzájemné vztahy mezi lidmi.

Uledov charakterizuje materiální a ideologické vztahy a poznamenává, že ideologické vztahy analyzované ze sociologického hlediska nestojí proti materiálním vztahům a jsou stejně jako ony objektivními vztahy, existujícími mimo vědomí lidí.

Se společenskými vztahy bezprostředně souvisí druhy společenského vědomí. Autor vymezuje pojmy „forma“ a „druh“ společenského vědomí. Upozorňuje, že formy společenského vědomí nelze zložitovat s formami ideologickými. Druhy vědomí jsou produktem forem poznání. Souvisí se sférami kultury, v níž se promítají. Specifickými druhy společenského vědomí jsou vědomí *politické, právní, mravní, náboženské, estetické a filosofické*. Liší se navzájem obsahem svých idejí, názorů a představ a úlohou, kterou hrají v životě společnosti.

Mravní vědomí pokládá Uledov za formu sociálně zprostředkovaného odrazu jevů skutečnosti. Obsah tohoto vědomí závisí jak na objektu odrazu, tak i na konkrétních sociálních podmínkách, za nichž se odraz uskutečňuje. Obsah mravního vědomí se v průběhu historického vývoje společnosti měnil. Zvláště velký vliv na obsah mravního vědomí mělo třídní rozvrstvení společnosti. Mravní vědomí působí v rámci praktických mravních vztahů lidí, které mají stránku objektivní, to znamená praktické jednání lidí, jejich činy, a stránku subjektivní, tj. mravní vědomí jako stimul k činnosti.

Politické vědomí souvisí s politikou, kterou Uledov chápe jako sféru vzájemných vztahů mezi třídami, přímo závislou na ekonomice, neboť v politice jde především o ekonomické postavení tříd, o zajištění a ochranu jejich základních zájmů. Přesto však nelze politické

vztahy redukovat na vztahy ekonomické. Ekonomika je jen objektivním základem politických vztahů, příčinou jejich vzniku a podmínkou existence. Politické vztahy mají své kořeny v ekonomice společnosti, utvářejí se však podle určitých názorů a představ lidí, tj. v souladu s určitým politickým vědomím. Politické vědomí hraje nejaktivnější úlohu ve společnosti, neboť je spojujícím článkem mezi ekonomikou a jinými druhy společenského vědomí. Politické vědomí je cílevědomé, tzn. odráží společenské bytí v podobě kladení cílů a úkolů, kterých chtějí třídy v boji dosáhnout. Tyto zvláštnosti se týkají především samé formy, v níž se daný druh vědomí projevuje. Pokud jde o obsah, je politické vědomí projevem uvědomělých politických zájmů tříd, politických vztahů dané společnosti, jejich změny a vývoje. I po vítězství diktatury proletariátu existují třídy a stát, připomíná autor, a tudíž i politické vztahy; zachovává se i politické vědomí jako nejdůležitější druh společenského vědomí.

K politickému vědomí se bezprostředně vztahuje *právní* vědomí, neboť právo, stejně jako politika, je produktem rozdělení společnosti na třídy. Právní vědomí je nejdůležitějším prvkem právní nadstavby. Uledov je definuje jako souhrn názorů, ve kterých je vyjádřen vztah lidí k platnému právu, představa lidí o vlastních právech a povinnostech, o zákonnosti nebo nezákonnosti určitého jednání. Jeho specifičností je vyjádření vztahu k systému práva, tj. k právní organizaci společnosti. Spolu s právy a povinnostmi členů společnosti se utvářejí právní vztahy. Práva a povinnosti účastníků právního vztahu tvoří jeho obsah, jenž odráží ekonomické a jiné společenské vztahy a má reálnou existenci. Právní vztahy vždy představují spojení mezi konkrétními osobami, čímž se liší od politických vztahů, kde jako vzájemně se vztahující strany vystupují třídy. Právní vztahy se utvářejí na základě právních norem. Velkou pozornost věnuje autor socialistickému právnímu vědomí a nutnosti vytvoření socialistického práva.

Jako další druh vědomí autor uvádí *náboženské* vědomí. Ztotožňuje se s teoriemi, které vysvětlují vznik náboženství takovým vztahem lidí k přírodě, v němž nedominovala vláda lidí nad přírodou, ale kde naopak příroda vládne nad lidmi; s teoriemi, které zdůrazňují negativní sílu náboženství, neboť náboženství odvádí lidi od boje proti sociálnímu zlu, od boje za přetváření přírody a je tudíž nepřátelské vůči společenskému pokroku, jak nejdříve zdůrazňoval V. I. Lenin. Náboženské vědomí spolu s náboženskými vztahy se stává součástí náboženské nadstavby. K náboženským vztahům patří jednak vztahy spojené s kultovní činností, jednak vztahy mezi věřícími, kteří vstupují do určitých organizací. Kultovní jednání a náboženské představy se navzájem podmiňují a vystupují jako dvě stránky náboženského života.

S estetickou činností a s estetickými vztahy člověka ke skutečnosti souvisí jiný druh vědomí a to *estetické* vědomí. Uledov charakterizuje zvláštnosti tohoto druhu vědomí

i estetických vztahů, upozorňuje na dvojaký charakter estetických vztahů, neboť představují jednak vztahy objektu a subjektu, kde objektem je skutečnost a subjektem je člověk, jednak vztahy mezi lidmi, jež se utvářejí na základě vztahu lidí ke skutečnosti. Bezprostředním výrazem estetického vztahu člověka ke skutečnosti je estetický prožitek. Různé druhy estetických vztahů lidí ke skutečnosti i jejich vzájemných vztahů teoreticky postihuje estetika. Dále autor zdůrazňuje úlohu umění, které reprodukuje v uměleckých obrazech jak reálné objektivní stránky sociálního života, tak i jeho subjektivní stránky, tj. duševní prožitky lidí a jejich reálné vědomí.

Se společenskými vztahy je spojeno také *filosofické* vědomí. Zvláště u tohoto druhu vědomí autor zdůrazňuje významnost jeho spojení se společenskými vztahy. Zatímco mravní, politické a právní vztahy konvenčně nazývá nadstavbovými vztahy prvního typu, neboť označují vztahy mezi lidmi, náboženské, estetické a filosofické vztahy, které označují vztahy člověka k okolnímu světu, nazývá nadstavbovými vztahy druhého typu. Upozorňuje na jeden z nejzávažnějších problémů filosofie — na vztah myšlení k bytí, vědomí k hmotě. Vědomí je odrazem bytí, je jeho produktem. Ve své podstatě je však vědomí nejen odrazem, ale i vztahem k okolnímu světu, k bytí, které ho zrodilo. Vztah vědomí k bytí se zkoumá hlavně v gnoseologickém plánu, analýza daného vztahu je však možná, jak autor podotýká, i v plánu sociologickém, neboť vztah idejí k bytí je ve skutečnosti vztahem člověka ke světu. Specifičnost filosofie spočívá v tom, že je světovým názorem lidí a jako taková je těsně spjata s praktickou činností lidí, se společenskými vztahy. A jelikož v třídní společnosti jsou to vztahy mezi třídami, je filosofie světovým názorem různých tříd. Boj materialistické a idealistické filosofie v současném světě vyjadřuje boj tříd, jejichž zájmy jsou v rozporu.

V souvislosti s analýzou jednotlivých druhů vědomí se Uledov zamýšlí nad postavením vědy v duchovním životě společnosti. Konstatuje, že věda získala ve společenském vědomí nové postavení. Představuje vrchol v rozvoji všech druhů společenského vědomí. Jejich výsledek, a vystupuje jako jedna z velkých sfér, na které se dělí veškeré společenské vědomí podle funkcí, jež vykonává.

V další kapitole věnuje autor pozornost *sférám společenského vědomí*, které vznikají v důsledku činnosti lidí speciálně zaměřené na produkci idejí a názorů a na jejich šíření ve společnosti. Na základě různých druhů činnosti lidí bylo společenské vědomí rozděleno na příslušné sféry a těm byly dány určité funkce. Jako základní sféry společenského vědomí uvádí Uledov *společenskou psychologii, ideologii a vědu*.

Společenskou psychologii nazývá souhrn citů, nálad, emocí, návyků, postojů, vůle, zvyků, zvláštních rysů charakteru, jež vznikají u určitého velkého kolektivu lidí na základě společných sociálně ekonomických podmínek jejich života. Uvádí také další různá pojetí

společenské psychologie a polemizuje s jejich autory. Vzhledem k tomu, že klasikové marxismu-leninismu neužívali termínu „společenská psychologie“ a neanalyzovali strukturu společenského vědomí, radí autor k opatrnosti při zacházení s jejich výroky, neboť je zde nebezpečí, že by se do nich mohl vkládat smysl, který jim neodpovídá. Autor konfrontuje společenskou psychologii s ideologií, ukazuje jejich shodné i rozdílné stránky. Uvádí, že společenská psychologie zahrnuje politické, právní, mravní a jiné představy a ideje, nikoli však ve formě teorií a systémů názorů, jak je tomu v ideologii, nýbrž hlavně ve formě přesvědčení, víry, sociální orientace na vnímání a vztah ke skutečnosti. Zatímco v ideologii se rozlišují ideje a názory především podle jejich obsahu, ve společenské psychologii je kladen důraz na přesvědčení lidí, na to, jak jsou tyto ideje a názory rozšířeny v masách a do jaké míry ovládají jejich vědomí; jak se projevují v jednání lidí, jak se upevňují ve zvycích a tradicích. Společenská psychologie je bezprostředně zaměřena na praktickou činnost lidí. Její základní funkcí je stimulování lidí k činnosti, emocionálně volní funkce.

Ideologii pojímá Uledov jako sebeuvědomění společnosti (třídy, sociální skupiny). Ideologie dává třídě pocit pospolitosti, jednoty určitých zájmů. Odhaluje nebo naopak zahučuje podstatu daných společenských vztahů, třídní rozpory. Vyjadřuje a chrání třídní zájmy a slouží jako nástroj v boji za jejich uskutečňování. V tom právě spočívá její specifická funkce, tím se tato sféra vědomí odlišuje od vědomí druhých sfér.

Specifičnost *vědy* jako obecného duchovního produktu společenského vývoje vidí Uledov v tom, že je nejvyšší formou poznání a nejdůležitějším faktorem společenského progressu. Od nižších forem vědění se liší systémovostí, tím, že odhaluje podstatu věcí. Součástí obsahu vědy jsou fakta v zobecněné podobě. Význam vědy ve společnosti je tím větší, čím hlouběji proniká do masového vědomí, čím více se stává majetkem lidu.

Sféry společenského vědomí však nejsou izolovány, navzájem se pronikají a doplňují. Jako jeden z mnoha příkladů uvádí autor zvláštní funkci marxismu, který plní jak funkci ideologie, tak i funkci vědy. Při odhalování zákonů společenského vývoje vystupuje jako věda, když ukazuje hodnoty, příčiny a normy jednání lidí, jest ideologií. Ideologie dělnické třídy mohla vyrůst pouze z vědy, proto musili ideologové dělnické třídy nutně nejdříve vypracovat společenskou vědu. Avšak zároveň s úkoly vybudování socialistické společnosti rostla potřeba dalšího zpracování marxismu jako ideologie. Autor poukazuje na určitou jednostrannost některých prací, jež se zabývají otázkami vzájemného působení různých sfér společenského vědomí, a zdůrazňuje nutnost doplňovat gnoseologickou analýzu analýzou sociologickou, neboť jen tak bude možno ukázat vzájemné působení jednotlivých sfér v jejich složitosti.

Důležité pro analýzu struktury společenského vědomí jsou rovněž *typy vědomí*, jež vy-

tvářejí strukturu duchovního života společnosti v jejím historickém vývoji. Můžeme tedy mluvit o vědomí prvobytné společnosti, o vědomí třídně antagonističtých společností a o vědomí socialistické a komunistické společnosti. Autor srovnává jednotlivé typy vědomí a zvláště upozorňuje na kvalitativně nový obsah vědomí socialistické společnosti, neboť toto vědomí vyjadřuje společenské bytí v idejích, názorech, citech, náladách a jiných duchovních útvarůch sdílených všemi třídami a sociálními skupinami dané společnosti; je to vědomí celonárodní. Vedoucí postavení však zaujímá v této společnosti vědomí dělnické třídy. Tento typ vědomí se stále více osvobozuje od předsudků, iluzí a omylů charakteristických pro vědomí všech minulých dějinných epoch lidské společnosti. Jeden z důležitých znaků vědomí socialistické společnosti vidí autor v kladném vztahu k práci. Toto podstatnou změnu v obsahu společenského vědomí dokládá výsledky konkrétních sociologických výzkumů. Kladný vztah k práci, jak podotýká autor, není však jediným rozlišovacím kritériem pro nový typ společenského vědomí. Jiným důležitým znakem je touha po vzdělání a společenská aktivita lidí. Mění se rovněž struktura společenského vědomí, mezi druhy společenského vědomí již není náboženství. Nové vědomí se však musí probojovávat v ostrém boji s buržoazní a maloburžoazní ideologií a psychologií a v různých oblastech života socialistické společnosti se ještě dlouhou dobu zachovávají přežitky kapitalismu.

Vědomí socialistické společnosti se dále vyvíjí ve vědomí komunistické společnosti. Uledov podotýká, že obsah vědomí socialistické společnosti se bude lišit od vědomí komunistické společnosti, avšak dnes je možno — podle jeho názoru — kromě tohoto obecného tvrzení poukázat pouze na obecnou tendenci vývoje.

Reálně existující společenské vědomí se projevuje i ve formě určitých *stavů*. Ty tvoří velmi pohyblivou, dynamickou strukturu, ke které také nelze nepřihlížet při zkoumání společenského vědomí. Uledov chápe stavy jako celistvé projevy společenského vědomí. Jejich celistvost spatřuje v tom, že ideje a názory, které ve vědomí dominují, pronikají veškerý jeho obsah a dodávají mu určitou kvalitu. Zvláštností jednotlivých etap vývoje společnosti je určitý kvalitativní stav vědomí.

Celkovou analýzu struktury společenského vědomí uzavírá Uledov analýzou jejich *vztahů*. Vyčleňuje tři hlavní skupiny vztahů: zákonité vztahy společenského vědomí a společenského bytí, vnitřní zákonité vztahy společenského vědomí a specifické zákonité vztahy historicky určených typů vědomí.

Mezi *zákonitými vztahy společenského vědomí a společenského bytí* zaujímá důležité místo jejich vzájemná shoda. Zde autor upozorňuje zejména na takovou tendenci, jako je opožďování vědomí lidí za jejich bytím, nerovnoměrnost vývoje jednotlivých stránek vědomí nebo předbíhání vývoje skutečnosti pokrokovým teoretickým vědomím.

Působení *vnitřních zákonitých vztahů* spo-

lečenského vědomí je omezeno pouze na oblast vědomí. Tyto vztahy vyjadřují nepřímo vztahy mezi druhy činnosti lidí a jejich společenskými vztahy.

Do třetí skupiny patří *specifické zákonité vztahy historicky určených typů vědomí*, jež se projevují hlavně v předávání idejí a názorů a jiných duchovních útvarů. Zde autor upozorňuje zejména na návaznost ve vývoji historických typů vědomí, na neustálé rozšiřování sféry působení návaznosti ve vývoji duchovní kultury a na specifické zákonitosti komunistického typu vědomí.

Za nejdůležitější druh vztahu společenského vědomí pokládá Uledov vztah k individuálnímu vědomí. Ukazuje na vliv kolektivního vědomí na utváření individuálního vědomí, na dialektiku společenského a individuálního vědomí.

Recenzovaná kniha je ucelenou studií, v níž autor logicky a důsledně rozvíjí a analyzuje jednotlivé prvky kontinuitní a složité stavby struktury společenského vědomí. Při své analýze se opírá o rozsáhlou literaturu věnovanou této problematice. Čerpá z bohatých zdrojů klasiků marxismu-leninismu, je dobře obeznámen s čelnými pracemi sovětských autorů i autorů z ostatních socialistických zemí, zvláště z Bulharska, Jugoslávie, Polska i Československa, kteří zpracovávali otázky týkající se struktury společenského vědomí. (Z našich autorů uvádí zejména D. Prokopa a J. Popelovou.) Ukazuje však také, jak se s touto problematikou vyrovnávali někteří představitelé buržoazní sociologie a filosofie (K. Mannheim, E. Durkheim, M. Scheler, P. Sorokin, R. Merton aj.), a navzájem konfrontuje různá pojetí. Je třeba vyzvednout, že přestože této problematice byly věnovány již četné studie, přistupuje autor k těmto otázkám nově, tvůrčím způsobem, snaží se o vlastní netradiční pojetí, které by odpovídalo poznatkům současné vědy o jevech duchovního života společnosti. Kriticky hodnotí jak práce západních autorů, tak i práce představitelů zemí socialistického společenství.

Stojí pevně na pozicích marxismu-leninismu a přesvědčivě ukazuje neudržitelnost idealistického názoru, který je v rozporu s historickými fakty i se současným stavem vědy. Zároveň se snaží tvůrčím způsobem rozvíjet učení klasiků marxismu-leninismu, obohacuje práci o některé termíny, kterých Tito klasikové neužívali, například společenská psychologie, stav společenského vědomí aj., a tyto termíny dále rozvíjí a rozpracovává, zdůvodňuje jejich užitečnost při analyzování struktury společenského vědomí. Vystupuje proti některým současným tendencím redukování obsahu společenského vědomí, které způsobuje ochuzování jeho struktury.

Jedním z kladů jeho práce je její sklonbenost a snaha zkoumat strukturu společenského vědomí z mnoha aspektů, zejména však z aspektu sociologického, který má doplňovat gnoseologickou analýzu vědomí, neboť autor je přesvědčen, že právě toto hledisko umožňuje postihnout složitou strukturu společenského vědomí.

Z jeho analýzy struktury společenského vědomí, která je velmi zajímavá a způsobem zpracování podnětná, vyplývá celá řada závěrů. Zdůrazňování sociologické analýzy, která odhaluje možnost poznání těch strukturních útvarů, jež se neobjevují při gno-seologickém aspektu zkoumání, která dovo-luje prozkoumat závislost struktury vědomí na činnosti lidí a jejich společenských vztazích, představuje analýzu dané společnosti s příslušnou materiální výrobou, sociální strukturou a určitým systémem společenských vztahů, pokládá společenské vědomí za pro-dukt celého souhrnu podmínek, jež působí na jeho vznik a vývoj, v němž určující úloha náleží materiálním společenským vztahům, ukazuje pramen přesvědčení a uvědomělosti lidových mas, patří podle našeho názoru k závěrům nejdůležitějším.

Český překlad recenzované knihy vyjde v roce 1973 v nakladatelství Svoboda.

Milena Manová

J. Janoušek - V. Bokorová a kol.: *Motivace a civilizační proměny*

Praha, Svoboda 1971, 280 s.

Společnosti, které ve svém vývoji dospívají do období vědeckotechnické revoluce, kladou zvýšené požadavky na všestranný rozvoj osobností svých členů. Praktická realizace těchto požadavků předpokládá — kromě vyřešení základních sociálně ekonomických otázek nejperspektivnějšího uspořádání společ-nosti — i vyřešení mnohých otázek sociálně psychologických. Z hlediska lidských souvislostí vědeckotechnické revoluce jsou zvláště významné otázky vztahu motivace k utváření osobnosti a řízení činnosti každého jedince.

Tato úvaha zřejmě stála na počátku všech statí, obsažených ve sborníku *Motivace a ci-vilizační proměny*. V úvodní stati *Psycho-logické problémy civilizačních proměn* (J. Janoušek) jsou dále rozvedena obecné me-todologická východiska zkoumání vztahu in-dividuální psychiky a společenské psychologie. Společenská psychologie je pojímána jako souhrn rysů, které jsou společné pro celé skupiny v důsledku společných životních pod-mínek lidí a představují proto důležitý kom-ponent společenských struktur.

Uvedené pojetí společenské psychologie je významné i pro sociologický přístup k spo-lečné skutečnosti. V buržoazní sociologii vyúsťují totiž odkazy na psychologickou stránku společenské skutečnosti obvykle v psychologizující redukcionismus, zaměňu-jící psychologickou zprostředkovanost ko-lektivního života s jeho sociálně economic-kou determinací. V pokusech o marxistic-kou sociologickou teorii byl naproti tomu tento komponent společenských struktur do-sud často nedialekticky opomíjen. Z obavy před extrémem psychologismu upadaly po-tom takové pokusy do druhého extrému stejně povrchního scientismu. Obdobně jako obecné teoretické práce sovětských sociálních psy-chologů (např. Kona, Levady, Poršněva, Za-moškina, Zdravomyslova) dokazuje však prá-

vě i sborník *Motivace a civilizační proměny*, že společenskovědní teorie, včetně teorií so-ciálně psychologických, které důsledně vy-cházejí z historického materialismu, nejsou ohroženy nebezpečím psychologismu.

V úvodní stati jsou kriticky rozebírána nej-významnější pojetí procesů zajišťujících pro-línání individuální psychiky a společenské psychologie. Tyto procesy souvisí zvláště s osvojováním a zastáváním různých sociál-ných rolí. Buržoazní přístupy vykládají cho-vání tím, že jedinec přejímá postoje „zo-beecněného druhého“ (Mead), tím, že jedinci se v „existenciální komunikaci“ vzájemně vyjevují ve své autentičnosti (Jaspers), nebo tím, že vlastní chování je předmětem „tržní kalkulace“ z hlediska odměn a trestů, ná-kladů a zisku (Homans). V jejich rámci není však možno vysvětlit ani konkrétně historic-ké formy interakce členů společnosti, ani procesy rozvoje jejich osobností. Stejně tau-tologicky vyúsťují pokusy o vysvětlení ci-vilizačních proměn prvotními změnami v mo-tivaci (McClelland) i sociální kritika, která upozorňuje na hromadný výskyt frustračních jevů v současných kapitalistických společnos-tech, ale nepostihuje jeho skutečné příčiny.

Ve svém vlastním přístupu k těmto otáz-kám vychází autor úvodní stati z toho, že utváření lidské psychiky je součástí procesu přetváření světa praktickou činností lidí. V souhlase s pojetím zakladatelů marxistické sociálně psychologické teorie (Vygotskij, Ru-binštejn) zdůrazňuje, že vztahy mezi lidmi jsou prvotně zprostředkovány jejich vztahem k předmětům. Podmínky a formy interakce se osamostatňují v podobě norem, rolí a hod-not, jejichž prostřednictvím se uskutečňuje determinující vliv společenských procesů na jedince a zároveň vliv činností členů spo-lečnosti na tyto procesy. Významová struktura psychiky se při přetváření světa polarizuje na poznávací a motivačně afektivní složku. Frustrující ztráta smysluplnosti lidské čin-nosti je důsledkem oddělení základní masy výrobců od výrobních prostředků v kapi-talistickém způsobu výroby. Pouze v podmín-kách socialismu, představujících předpoklad smysluplnosti této činnosti, poskytuje vě-deckotechnická revoluce perspektivu dalšího rozvoje lidské subjektivity jako nutné složky realizace sociálních přeměn. Hlavní význam přikládá autor z tohoto hlediska přeměnám rolí v rámci kooperace vyššího typu, než je pouhá tržní kalkulace. Sebeutváření člověka prostřednictvím takových přeměn rolí nebude v protikladu k rozvoji společnosti, ale bude s ním jako trvalý vstřícný proces koincidovat.

Stat *Motivace lidského chování ve vztahu k civilizačním přeměnám* (V. Bokorová) po-ukazuje v první části na negativní stránky dosaženého technického pokroku. Ani sociali-stická společnost není automaticky chráněna před výskytem příznaků individuální i so-ciální patologie. Má však lepší předpoklady tyto problémy řešit cílevědomými, vědecky podloženými zásahy do společenské skuteč-nosti. Účinnost takových zásahů je mimo jiné dosud omezena nejednotností výkladů lidské psychiky, způsobenou jak historickou